

‘KUR’AN’IN MAHLÛK OLMADIĞI’ DOĞMASI*

Yazan: L.İ. KLİMOVIÇ
Kazakça’dan Çev: M. Kemal ATİK

Orta Çağ halifeliği döneminde gelişen felsefe, tarih, filoloji, tıp ve pozitif bilimler geniş anlamda pek çok yerde yayıldı ve benimsendi. Günümüzde emperyalizmin sömürgeci anlayışı darmadağın/yerle bir olduktan sonra, onun enkazı üzerinde Asya ve Afrika’nın günümüz dünyasında siyasi ve ekonomik alanda etkin bir rol oynamaya başlayan özerk devletler kurulmuş oldu. Batılı İslâm araştırmacıları da bu faktörler üzerinde fikir yürütmeye başladılar.

Hilafete bağlı bütün toplumların edebiyatının, yazılı kültürünün bilim ve tekniğinin Arapların etkisinde kaldığını söyleyen ve onların farklı örf ve adetini serbest bir şekilde İslâm anlayışıyla sınırlandıran, İngiliz İslâm düşünürü W. Montgomery Watt şöyle diyor: “Ne zaman Avrupalılar Arap araştırmalarına, Arab adına, Arab kaynaklarına geniş çapta değer verdiler; işte o zaman felsefî ve bilimsel alanda süratli bir şekilde gelişme sağladılar. Arablar, Grek/Yunan fikirlerini sadece benimsemekle kalmayıp onun yayılmasını da sağladılar. Avrupalılar 1100 yıllarında kendi düşmanları olan Doğuluların (Araplar, Türkler, İranlılar, Kuzey Afrika memleketleri...) ilmiyle, felsefesiyle gerçek anlamıyla tanışmaya başladıklarında bu ilimler gelişme dönemlerindedi. Avrupalılar kendileri öne geçinceye kadar Araplardan neyi öğrenmeleri mümkünse onu öğrenmeyi uygun gördüler¹.”

Halifeliğin ekonomik, medeni ve toplumsal açıdan bir hayli canlandığı gözlemlenen VIII-IX. asırlarda yalnızca kendi menfaatini geliştirmek için kurulan ideolojik akımlar gün yüzüne çıkarak oluşmaya ve gelişmeye başladı. Bu akımların taraftarları Sünnî/Ortodoks skolastiklerin görüşlerinin karşıtı fikirler ürettiler. Onlar geçmişin bilim ve edebiyatının ünlü eserleriyle, bununla birlikte Aristoteles’in ve başka eski Yunan, İran, Hind düşünürlerinin eserleri ile tanıştılar. Onları tercüme ederek kendi görüşleriyle birlikte yeteneklerine göre imkanları dahilinde felsefî ve ilmî düşüncelerini geliştirdiler. Bu akımların içinde yer alan çok eski dönemlerde dogmatik tartışma-

* Bu tercüme Rus Oryantalist L.İ. Klimoviç’in “*Kur’an Hakkında*” kitabının O.Oralbekov tarafından Almatı 1990 tarihinde Kazak Türkçe’sine yapılan çevirisinin II. Bölümünü içermektedir. Tercümenin Rusça aslı ile karşılaştırılmasını, A.Yesevi Türk-Kazak Üniv. İlah.Fak. mezunu, öğrencim Abjalov Sultanmurat ile Erdoğan Altuntaş yapmışlardır.

¹ W. Montgomery Watt, *Vliyaniye İslâma na srednevekovuyu Evropu*, M.1976, .s. 65.

162 / Kur'an'ın Mahlûk Olmadığı

lara giren Mu'tezilîler, Kur'an'ın yaratılıp yaratılmadığı (mahluk-gayri mahluk) hususunda kafa yordular. Mutezile; Arapça'da uzaklaşan, ayrılan, ayrılıkçı manalarına gelmektedir. Halifelikte onlar (mutezile) Adalet ve Tevhidi benimseyenler (Ehlu'l-Adl've't-Tevhid) diye adlandırıldı.

Mutezile'ye göre Kur'an'ı Allah yarattı. Kur'an'ın ezeli olduğunu ve yaratılmadığını söylemek, ona Allah sıfatı vermek diğer bir ifadeyle Allah'la beraber ikinci bir tanrıyı benimsemekle eş değer olur. Mu'tezilîler Kur'an'ı genellikle alegorik (mecazî) açıdan anlatıp kendilerinin muhalifleri olan sünnî din bilginlerini (ortodoksları) iki tanrılı diye adlandırdılar. Onların görüşlerini, Hıristiyanların İsa ve O'nun tek tanrı inancı hakkındaki bilgi ile karşılaştırdılar. Teolog Mu'tezilîlerin delillerine göre ortodoks sünnîlerin bu fikirleri İslâm'ın "Aslu't-Tevhid" yani, Allah'ın varlığını birlemek esasını bozmuş oluyorlardı.

İslâm'daki rasyonalist akımın taraftarları olan Mu'tezilîler çok geçmeden bilim ve edebiyata önem veren, aynı zamanda çok sert bir yönetici olan Abbasi Halifesi Me'mun (813-833)'un desteğini aldılar. İnsan ihtiyarını/iradesini bununla birlikte melek, iblis-şeytan'ın hürriyetlerinin de bulunduğunu, Kur'an'ın ezeli olmayıp Allah'ın yarattıkları şeylerden biri olduğunu kabul eden ve Allah'ın sıfatlarını (Antropomorfoloğunu) reddeden Mu'tezilîlerin görüşleri, Me'mun'un Halifeliği döneminde devletin en önemli doktrini haline geldi. Bu fikirleri kabul etmeyenlere karşı devlet güç kullandı. Buna "mihne" denmektedir. Bu durum, Me'mun'un iki varisi ve Vasık halifelerin yönettiği zamanla alakalıdır/zamanına aittir. Halife Mutevekkil (847-861) döneminde ise mu'tezili görüş küfür olarak kabul edilerek ortadan kaldırıldı. Böyle olmasına rağmen, İslâm'ı antik felsefesiyle bağdaştırmaya çalışan Mu'tezilîler, Kur'an hakkındaki görüşlerini çekinmeden söyleyerek Doğu düşünce tarihinde derin iz bıraktılar. Ancak, Sünnî görüşlere karşı yapılan tenkitler Mu'tezilî görüşten önce de vardı. Mesela Şair Beşşar İbn Burd (ö.783)'ün, Basra'da kalabalık bir toplantıda çağdaşı olan şairlerin, ozanların şiirlerini dinledikten sonra onlara, "bu şiirler Kur'an'ın herhangi bir suresinden daha güzel" dediği bilinmektedir. el-Beşşar İbn Burd'un çağdaşı olan Ebu'l-Atahiye (750?-825) Kur'an'ın mahluk olduğunu kabul ederek yazmış olduğu kendi şiirlerinin bazılarının, Kur'an ayetlerinden ve surelerinden üstün olduğunu iddia ediyordu.

IX. asırda edebiyat abidesi mesabesinde olan Kur'an'ı şiddetli bir şekilde tenkit eden Arab düşünürü ve edebiyatçısı İbnu'r-Ravendi, önce Mu'tezilî'leri düşünce bazında kabullendi daha sonra da onlara karşı birkaç eser kaleme aldı. O, Mu'tezile'den kopmakla kalmayıp edebiyat şaheseri olan Kur'an'ı insafsızca tenkit ederek İslâm'dan da koştı. Onun analiz programı bütün dinleri kuşatıyordu. O bu alemde yaratıcısının, programlayıcısının gücünü, kudretini ve adaletini ispatlayan şeyleri görmüş değildi. Onun, bu düşünceleriyle İslâm toplumundaki konumunun nasıl olacağı bel-

lidir. İslam toplumu için özel yazmış olduğu eserlerinin tamamı anlaşılır derecede bize ulaşmış değildir. Ancak, onun düşmanlarının, özet şeklinde tartışma maksadıyla hafızalarında tuttukları, ona ait düşüncelerin yanlışlığını göz önünde bulundurarak bazı görüşler çıkarmamız mümkündür². Mesele, onun, “Vaiz Eksem İbn es-Seyfi’den, “Kur’an’a baktığımızda mükemmel bir nesir görürüz” dediği muhafaza edilmiştir³.

Muhalliflerinin İbn’ur-Ravendi’nin fikirlerini araştırma ve incelemeye gerek görmeden yok etmeye çalışmalarına rağmen onun özgür düşünceleri tamamen silinip gitmiş değildir. Onun düşüncelerinden esinlendiği görülen Arap düşünürü ve şairi Ebu’l-Alâ el-Maarri’nin 1033 tarihinde özgür düşüncesi ile vedalaşma hakkında yazdığı *Risaletu’l-Gufran*, müslüman inancındaki Ahiret hayatı ile ilgili karikatürleri⁴ İbn’u -Ravendi’den etkilenerek yazdığına dair görüşler vardır⁵. Ebu’l-Alâ el-Maarri’nin hiçbir dine saygı göstermediği ortadadır. O, diğer kutsal yazılara da bu gözle bakmıştır. Ebu’l-Alâ el-Maarri “*el-Lüzummiyat*” adlı şiir kitabında şöyle yazdı: “Dine inanmak ve inanmamak... nesilden nesile miras şeklinde aktarılan hurafelerdir... Kur’an’ın metni dikkatle araştırılmakta... Tevrat ve İnciller de aynı şekilde⁶... halbuki her toplumda insanların koruyup inandığı şeylerin her birinde kendine has yanlışlıkları ve yalanı mevcuttur. Hangi toplum kendisinin doğru yolda olduğunu övünerek söyleyebilir?”.

Ebu’l-Alâ el-Maarri’nin *Ehemmiyetsizliğin Ehemmiyeti* ile diğer seçkin eserlerinde şöyle diyor: “Emeğin önemi, insanın kendisini üstün dereceye çıkaran iradesi, gerçek manada şöhret olma ve yaşamın keyfini çıkarmak (rahat bir yaşam) için akıl ve düşünceyi övmeli, onu açığa çıkarmalıyız. Şairin dediği gibi bütün insanları kabilelerine, boylarına, milletlerine bakmadan hepsini insan olarak değerlendirmeliyiz, hepsi de birdir demeliyiz.”

Haşimilerde övünecek kimse var mı?

Berberi soyundan çıkmış kimselere.

And olsun Halife Ali birlikte

Eşit derdim onun kulu-diğer kullara.

Ebu’l-Alâ el-Maarri, içinde yaşadığı feodal toplumun acımasız, zalim, sert, örf ve adetlerinden nefret ediyordu. Toplumun geri kalmışlığı, ilkelikleri, cehaleti onu aşırı derecede etkiledi. Onun için de mistisizme, İslâm ve diğer dinlerin akımlarına, görüşlerine yol verip, cahilliğe, oburluğa, inatçılığa karşı çıktı.

² İ.Y. Kraçkovski, “Zabiti Istoçnik Dlya Karakteristiki Soçineni İbn er-Ravendi” Dokladi A.N. SSSR Seriya, V, 1926, s.71.

³ Meç A. Müslümskiy Renessons, s, 280.

⁴ Kraçkovski, *İzbranniye soçineniya*, M-L, 1956, T.2. s.300.

⁵ L. Massignon “La passion d “al- Nalladj, martyr mystique de i” isiam.i.p, 1922, r.148; Kraçkovski, *Zabiti istoçnik dlya karakteristiki soçineni İbn Ravendi*, s. 74.”

⁶ B.Y. Şidfar, *Ebu’l-Alâ el-Maarri*, M, 1985, s. 79-80.

164 / Kur'an'ın Mahlûk Olmadığı

Çok konuşanların heyecanları ile kavgalarını görüp,
Yatar onda bir millet kararlarını verip.

Çocukluk döneminde şiddetli hastalığa maruz kalan Ebu'l-Alâ el-Maarri sonuçta kör oldu ve ölünceye kadar elem dolu bir hayat sürdü. Tutucuların, (onlardan biri din alimi İbnu'l- Cevzi, Ebu'l-Alâ el-Maarri öldükten yüzyıl sonra yazdığı *Karabasanın Cezası* adlı eserinde, geleceğin şairini tek düzelikten ayıran akademik derecede şiir yazdı) tepkilerine, şiddetlerine bakmadan, o hayata , insanlığa olan sevgisini, iyimserliğini muhafaza etti. Onun yazdığı şiirlerinden şu mısraları okuyoruz.

İnsanı Allah balçıktan yaratmış,
Söylemeyin, onu geri balçığa saptırmış.

Bu şahsiyet, dahilikle dolu, sınırsız sevgi, özgür düşünceli bir şekilde poeziya (lirik şiir) şeklinde kitap basılması mümkün olmayan dönemde bile ayakta kalmayı başarmıştır. Bu kadar imkansızlığa rağmen, Orta çağın karanlık devresinde, onun düşmanından çok dostunun olduğu ortaya çıkmıştır. Ebu'l-Alâ el-Maarri gerçekçi ve güler yüzlü ifadeleriyle / konuşmalarıyla her zaman dini sansürlerin karşısında olup, onları yanıltmak için yazılan, hafif, okunması kolay “**Af hakkında**” ve “**Melekler hakkında**” “**Uyarıcı risale**” yazmıştır. Daha sonra onun kendi kendisini hakir görmek mecburiyetinde kaldığında insanlar onu değerlendirmişlerdir. Arab yazarı ve alimi biyografik *Mu'cemu'l-Udebâ'* nin yazarı Yakut el-Hamevî (1180-1229), Ebu'l-Alâ el-Maarri'nin vefatından duydukları hüzünden dolayı 84 şairin gazel/mersiye yazdığını ve onun defni sırasında kabri başında (Ebu'l-Alâ el-Maarri'nin doğduğu ve öldüğü Suriye'nin küçük bir şehri olan Ennuman'a binlerce insanın akın ettiğini anlatmaktadır.) bir haftanın içinde, Maarra'dan, Halep'ten, Tebriz'den, İsfahan'dan, Saruj'dan, Ramla'dan, Bağdat'tan, Nişabur'dan, Anbar'dan ve Endülüs'ün çeşitli şehirlerinden iki yüzün üzerindeki öğrencileri kabrini ziyarete gelerek, mezar taşına mühürlerini bastılar.

Ebu'l-Alâ el-Maarri'nin eserlerinin sadece Doğu için değil Batı için de önemi büyüktür. Mesela; onun “el-lüzumiyyat” ve diğer eserlerinde yer alan hür düşüncelerini esas alan Alman Arab araştırmacısı Avgust Ficher (1865-1949) vefatından sonra neşredilen eserlerinde (Detribus İmpostoribus), Avrupalılar orta çağda henüz özgür düşünceye sahip değilken Ebu'l-Alâ el-Maarri'nin tesiriyle, özgür düşünce kıvılcımlarının Avrupa'da oluşmaya başladığını söylemiştir.

Ebu'l-Alâ el-Maarri çok çeşitli memleketlerde akademik fikir adamlarıyla sıcak ilişkilerde bulunmuş; onlarla sürekli mektuplaşmıştır. Onun bu tür şahsiyetlerle sıkı diyalog halinde olmasını A. Ficher şöyle kaleme aldı: “Onun fikirleri Suriye'dekilerin çoğuna yeterli olduktan sonra Kuzey İtalya ile Endülüs'e de yayılması gerekti. Çünkü Doğu ile Batı arasındaki bağ güçlü idi. Eğer Papa IX. Grigori'in kararı ile üç aldatıcı hakkında (Destribus

İmpostoribus) söylenen söz, II. Frederik (1194-1250)'nin ağzından çıkmışsa, burada hayret edecek bir şey yoktur. İmparator II. Frederik, A. Fischer'in söylediğine göre çocukluğunda Arap dilini biliyordu. Palermo'daki sarayında Doğuluların yeri büyüktü. O, Mavritan müslüman bilim eğitimine önem veriyordu. Ebu'l-Alâ el-Maarri'nin fikirlerinden haberdar olması ve esinlenmesi de mümkün idi. Bununla beraber A.Fischer'in yazdığına baktığımızda II. Frederik özgür düşünceli bir insan olup dini inançlara da karşı idi.

Ebu'l-Alâ el-Maarri, Kur'an'ın yaratılmaması hakkındaki akideyi tenkit etmeye çok saygı gösterdiği Arab Şairi el-Mütenebbî (915-965)'nin Şiirler Divanı'nı şerh etmeye gençlik döneminde başlamış olması mümkündür.⁷ el-Mütenebbî'nin divanında hür düşünceli sözler az değildir. Onu açıktan savunan Ebu'l-Alâ el-Maarri eserlerini "Muciz Ahmet" diye adlandırdı. Bu eserin el yazması muhafaza edilmektedir. Şerhin bir tanesi Leningrad'daki S.S.C.B. Bilimler akademisindeki şarkiyat enstitüsünde mevcuttur. Bu eseri kopyalayıp yazan Arab araştırmacı eserin konusunun İslâm'a uygun olmadığını, müslümanları hakir görücü olduğunu beyan ederek; eserin önemin yalnızca adının "Ahmed" olmasıyla alakalı olduğunu söyler. Bununla bir taraftan şairin kendi adı, diğer taraftan da ismi Ahmed olan Peygamber kasedilmektedir.(Peygamberin ismi Kur'an'da Ahmed olarak da zikredilmiştir. 61/6.) Kur'an, Allah'ın Muhammed'e sunduğu mucizesi ise, el-Mütenebbî'nin şiirleri de onun kendi yaptığı mucizesidir⁸ şeklinde açıklamaktadır. Böylece kapalı bir türde el-Mütenebbî'yi değerlendiren, Ebu'l-Alâ el-Maarri Kur'an'ın eşsizliği hakkındaki bilginin aslı olmadığını söyledi.

Mutezilenin, Kur'an'ın yaratılmadığı hakkındaki akidenin akıldışı olduğunu delil getirmesi ve İslâm'ın kabul etmediği, İsa/İsus-kristos hakkındaki Hıristiyan akidesi ile karşılaştırmada bulunması da dikkate şayandır. Eğer bu kitap dedi mutezile, Allah sözü, Allah gibi ebedi olsa o zaman İslâmiyet'le Hıristiyanlığın hiçbir farkı yoktur. Tanrı ile Tevhidin önemi kalmıyor. Hıristiyanlıktaki Allah'ın oğlu yerine, Allah'ın kelamı olarak (Kur'an) kaim oluyor.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi İslâm'ı yaymak kolay olmadı. İslâm vaz edilmeye başlandığı anda, Mekke'de Arab edebiyatlarıyla Kur'an'ı karşılaştıranlar olduğu gibi, şairler arasında ona karşı çıkanlar da bulunmaktaydı. İslâm öncesi Arab ırkçılığının (kabilecilik) manevî miraslarının ortadan kaldırılması, hilafet askerlerinin gücü ile ortadan kaldırılan kölelik anlayışını ve bu kültüre dayalı eski örf- adetleri ve düşünceleri kökünden söküp atmak kolay olmamıştır. Buna delil olarak gösterilebilecek eski Arab eserleri arasında Ebu'l-Ferec el-İsfahani (897-967)'nin meşhur *Kitabu'l- Ağani*'si var-

⁷ Bak. Kraçkovski, *Seçkin Eseri* (izbranniye seçineni)" II/13.

⁸ V.İ. Belyayev, *Arapskiye rukopisi v soranii instituta vostokovedeniya Akademii nauk SSSR*, 1953. T.6. s 87.

166 / Kur'an'ın Mahlûk Olmadığı

dır. O devirde Emevî'ler Hilafetinde (661-750) dine ivme kazandırıldı diyemeyiz. Bize kadar ulaşan kaynaklara göre, Halifeler ile onlara yakın olan feodal aristokratlar, halktan gizli olarak Kur'an'da belirtilen yasakların (2/216, 5/92-93) muhasebesini yapmadan kumar oyunlarına, eğlencelere, zevk safaya düştüler. Şarkıcıları, aktörleri çağırıp düğün yapmaya başladılar. Arapların meşhur tarihçisi, Livan'da doğup büyüyen Philip Huri Hitti (doğ.1886) şöyle diyor: “*Mekke, daha çok Medine, Emevîler zamanında müzik ve eğlencenin beşiği haline geldi. Onlar ne vakit Dımeşk/Şam'daki saraylarına varsalar, kendileriyle birlikte büyük istidada sahip artistlerini de götürdüler. Buna karşı din bilginleri ve İslâm hukukçuları da müziği ve şarkı söylemeyi, şarap içmek ve kumar oynamakla bir tutarak günahla suçladılar*”⁹.”

Bunu, yasaklanmış eğlence/mâlâyânî olarak gösterip böyle eğlenenlerin durumunun en azgın şeytanların durumuyla aynı olduğunu beyan eden Peygamberin hadisini delil olarak gösterdiler”. Özetle bu tür görüşe sahip olanları, derebey aristokratlar ve onlara hizmet eden tebayla aynı kategoride değerlendirebiliriz.

Emevîlerin hilafeti memleketi ezici mahiyette idi. Emevîler döneminde yöneticiler halka bir takım hizmetler sundular. Ancak, halife ile etrafındakileri eğlendiren şarkıcılar ile müzisyenlere yasak getirildi. Onlar yöneticilerden, din adamlarından ve fanatiklerden tamamen çekinir hale geldiler. Buna delil olarak, İran yöneticisi Tölegen, rehin (vergi) şeklinde halifelige tabi olmuş ünlü şarkıcı Sa'ib Hasib'in hizmetinin sona ermesini gösterebiliriz. Halife Ali'nin yeğeni (onu koruyan) onun yetkisini, ehliyetini, hak ve hukukunu elinden aldı. Bir gün Sa'ib Hasib kendisini halifenin askerlerinin ortasında buldu. Kendini tehlikeden korumak için şöyle dedi: “Ben şarkıcıyım... Dindarların ve Yezid'in emrine, ondan önce de onun babasına hizmet ettim.” Askerler: “O zaman bir şarkı söyle” dediler. O da şarkı söylemeye başladı. Askerlerden biri ona yaklaşarak: “Allah şahit, sen güzel okudun” dedi ve kılıcıyla onun başını gövdesinden ayırdı. Bu katliam halifeye intikal ettiğinde halife: “O, inkâr edenlerden, biz de Allah'ın himayesindeyiz, hakikat yolundayız.”¹⁰ dedi.

O dönemlerd` insana o kadar değer verilmemekteydi. Yukarıda zikrettiğimiz gibi başsızlığı sıradan bir asker yapmakla kalmamış, diğerleri de yapmıştır. Daha önce adı geçen *Kitabu'l-Ağani*'den bir misal verecek olursak; hikaye, Medine'nin Emiri Yahya İbnu'l-Hakem hakkındadır. Bir gün evinden dışarıya çıkan Yahya İbnu'l-Hakem “el-Ahزاب Mescidine gitmiş ve yerde perişan bir halde yatan kişiye bakakaldı. Yatmakta olan adam Yahya'yı tanıyarak derhal toparlandı. Bu adam Yahya'nın dikkatini çekti ve ondan

⁹ Philip K. Hitti, *Dzije arabow*, Warszawa, 1969, s 229.

¹⁰ Bak: V.S. Fotiyeva, *Peutsi omeyadskogo perioda//Pismenniye ponuyatniki Vostoka, istoriko-filoloģeskiye isledovaniye*, Ejegodnik, 1976-1977, M, 1989, s. 187-188.

şüphelendi. Daha sonra bu adamı almak için kendi adamlarını gönderdi. Yahya İbnu'l-Hakemin adamları bu adamı almaya geldiklerinde birde ne görsünler, o erkek ama kadınlar gibi giyinmiş, üzerinde rengarenk bir gömlek, saçını da kadınlar gibi taranmış ve ellerine kına yakmış. Yahya'nın yardımcıları bu adamın İbn Nugaş olduğunu söylediler. Yahya, İbn-i Nugaş'a bakarak şöyle dedi: "Ben senin Allah'ın Kitabını mükemmel okuduğunu düşünüyorum. Yüce ve Kutsal Kur'an'ın anasını oku görelim" (Kur'an'ın 1. suresi) dedi. İbn-i Nugaş şöyle cevap verdi: "Ey bizim ahbab, eğer ben onların anasını bilmiş olsam kızlarını da bilirdim." Yahya hiddetlenerek haykırdı. "Sen! Kur'an'la alay mı ediyorsun, sen de ana yok herhalde?" dedi, daha sonra da boynunun vurulmasını emretti. "Bundan sonra her kim İbn Nugaş gibilerini tutup getirirse ona üç yüz dirhem vereceğim" şeklinde duyuruda bulundu¹¹.

Bu üstün hilafet yönetiminde öfkeli fanatik anlayış *Kitabu'l-Ağani*'de nakledildiğine göre İbn-i Nugaş öldükten sonra da korkunç rolünü oynamaya devam etti.

Takibat altında olanlar yaptıklarını gizlemeye çalıştılar, ama aktör kıyafetine alışmış insanların kıvrak zekası ile özel giysi giymelerinin ücretini alır şeklinde bir düşünce yaygınlaşmış olsa bile bu kötü fiiliyat sürekli devam etmedi. Çoğunluk tarafından tanınan sanatçı Tuveys ile İsa İbn Abdullah böyle oldu. Hicaz'ın emîri olan Aban, Tuveys'in şarkı söyleyip Savul eşliğinde oynadığını duyunca çok sevindi, adeta onu çocuk gibi nazladı, ona "tavus" adını verdi. Aban, onun müslüman olduğuna, İslâmın bütün kuralları ve adetlerini yerine getirdiğine dair görüşlerini dinledi. Daha sonra Tuveys'e şöyle dedi: "Senin gibilere bağı açılmamış denir." Tuveys: "Öyle olduğunda nasıl olur?"

"Senin bu talihsizliğin neden ileri gelmektedir?"

- "Ben, Peygamber bu dünyadan ayrıldığı gün doğmuşum. Allah onun yolunu onarsın ve Onu sıcak karşılasın! Ben Ebu Bekir'in öldüğü gün emzikten kesilmişim. Evet Allah ondan razı olsun! Ben, Ömer öldürüldüğü gece sünnet oldum. Evet ona Huda'nın merhameti olsun. Benim nişanlım, Osman öldürüldüğü gece bana getirildi. Evet ondan Allah razı olsun." Sonunda Aban şöyle dedi:

"Git be, seni yer yutmuş".

Kitabu'l-Ağani'deki bu hikaye başka varyantlarda da anlatılmaktadır. O hikayelerden birinde Aban Tuveysi'nen şunları sordu: "insanlar sana kâfir diyorlar". Bunu duyan Tuveys kelimeyi şahadet getirdi. Her halükârda da günümüzdeki bu konuda araştırma yapan bayan, bizim fikrimize göre el-

¹¹ *Pismenniye pamyatniki Vostoka*, istoriko-filologičeskiye issledovaniye, Ejegodnik, 1976-1977 s. 193.

168 / Kur'an'ın Mahlûk Olmadığı

Ağani'deki bu hikayeleri Tuveys, İslâm'a, Kur'an'a ve bütün İslâm kurallarına yabancı özgür düşünceli birinin yaklaşımı gibi olmamıştır. Dış görünüş itibarıyla o, bir müslümanın yapması gereken bütün sorumlulukları hakkıyla ifa ediyordu. Ama içinden bu yaptıklarını haklı (hukuki) görmeyebilir¹². O dönemde bunların siyasi çekingenliklerinin olup olmadığını bilmiyoruz. Ama biz, sanatçının, irili ufaklı dansözlerin geneline nasıl bir gözle bakıldığını ve kendilerini onlardan nasıl üstün gördüklerini anlıyoruz. Bununla alakalı el-Ağani'deki Bilhassa onlara yasak veya serbestlik tanınsa da sonunda dedikodu yayılsa da, meşhur dayatmacıların kovuşturmasına uğrasa da, dinleyicilerin takdirini kazanmış şarkıcılar/sanatçılar hakkındaki söylentiler ilginçtir.

İşte, kendisine özgürlük tanınan şarkıcı Azize el-Mayla hakkında küçük bir hikaye. Bir gün onun şarkısını dinlemeye Halife Ali'nin yeğeni Abdullah İbn-i Cafer ve Kureyş'in aristokrati, şarkıdan, türküden hoşlanan İbn-u Ebi Atik geldiler. Onlar konser verilen yere geldiklerinde Azize'nin kapısının önünde Emîrin tellalı şarkıcıya: "Şarkı söylemeyi bırak, çünkü Medine'nin sakinleri senin hakkında bağırıp çağırıyorlar. Onlar senin için erkekler ile kadınları dualadı/büyüledi diyorlar." Dedi ve tehlikeyi haber verdi. Daha sonra İbn Cafer ona şöyle dedi: "Kendi efendine var git benim şu sözümü ilet: "Sen Medine sokaklarında ilanlar verip, Azize yüzünden hangi erkek bozulmuş veya hangi kadın çığırdan çıkmış," sor ."Onların her birinin hallerinin bildirilmesini sana ödev verdim." Bunun üzerine tellal sokağa çıkıp ilan etti ama kimseyi bulamadı. İbn Cafer ile İbnu Ebî Atik Azize'ye giderek şöyle dediler. "Senin duyduğun seni korkutmasın, haydi bize şarkı söyleyiniz." Görüldüğü üzere Hilafet döneminde müzik anlayışı kolaylıkla yerleşmiş değil. Biraz evvel izah ettiğimiz gibi göçebe halkın ilk dönemlerindeki ilkel şekilde müzik anlayışı, Yemen'in eski halklarının gelişmiş müziği ile Fars ve Yunan müzik kültürü gibi dört farklı kültür bir noktada buluşup birleşmişti¹³. Bu ağır süreç Kur'an'ın toplanması ve denetlenmesi işlemlerinin yapıldığı asırda Arab hilafetindeki serbest düşüncenin doğması ile gelişmesinin mühim taraflarını açtı. Yakın ve Orta Doğu memleketlerindeki içtimaî düşüncelerdeki süreçler daha sonraki sözlü halk yapıtlarında ve doğunun büyük objektif düşünce yapıtlarında /eserlerinde bunun gibi yukarıda zikrettiğimiz Batı Avrupalı "üç aldatici hakkında" antlaşmada kendini gösterdi.

Yahudiliğin, Hıristiyanlığın ve İslâmın Esaslarını oluşturanlar, aldatici olarak bu dinlerin Kutsal Kitapları olan Torah (Beş kitap-Tanah) İncil ve Kur'an'ı yalan olarak göstermek yaklaşık X. asrın sonu özellikle XI. Ve XII. asırlara yakın bir zamanda, Orta Doğuda yaygın bir şekilde tezahür etti. Bu dönemde İran'da müslüman ortodoksluğunun içinde durağanlık oluştu.

¹² a.g.e. s. 194-195.

¹³ a.g.e. s. 198.

Geniş çapta yayılan Bahreyn'in Karmatileri, taraftarlarına çamur atma ve soruşturma açma maksadıyla bu teşkilata bunun gibi eleştirilerde bulundular.

Vezir Nizamü'l-Mülk'ün yazmış olduğu idare şekli ile ilgili kitapta "Si-yâset-nâme" Karmatilerin yöneticileri, Irakta buldukları dönemde "Tev-rat, İncil ve Kur'an'ın elde bulunan bütün nüshalarını sokağa atarak, onlara hakaret etti. Karmatilerin idarecisi Ebu Tahir şöyle dedi: "Üç adam: Bakıcı (sihirbaz) Emci (doktor) ve deve çobanı insanlığa bölücülük (intizamsızlık, karışıklık, anarşi) getirdiler¹⁴. Daha sonra, Batı Avrupalıların araştırmalarında da "üç aldaticı" şeklinde yazılar yazıldı. Üç aldaticıdan Musa'nın (sihirbaz), İsa'nın (emci) ve Muhammed'in (Deve çobanı) olduğu anlaşıldı. Elbette, Orta Asırda İranda kaleme alınan eserlerde Allah'ın Rasulüne ayrı bir değer verildi.

Özgür düşünceye karşı mücadelede, Mu'tezilîler, başka farklı düşüncelere karşı gelişen, skolastik müslüman din bilimi-Kelam ile anlaşamayanların/ona uymayanların diğer bir ifade ile, Kur'an'ın mahluk olmadığı dogmasına karşı fikir beyan edenlerin her birinin cezasını verdiler. İslâm'da ehl-i sünnet/ortodoks istikametinde en çok ilerlemiş dini mezhebin lideri-Ebu Hanife(v.767)'nin açıklamasına göre Kur'an, "Yaratıcının indinde yaratılmış olarak kabul edilemez.¹⁵" Hanefilere göre "Her kim Kur'an yaratılmış derse kâfir olur." Fakat İslâm bir memleketin dini ise o memlekette kâfir sıfatını almak kaide dışıdır."

Kur'an'da; "Gaybın anahtarı Allah'ın yanındadır. Onları O'ndan başkası bilemez. Karada, denizde ne varsa O bilir; Onun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş, kuru, her ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır."(6:59) diye zikredilmiştir. Kur'an'ın sahifelerinde "bütün eşyayı anlatmaya çalışmayı, rehber olmayı, merhametli olmayı, müslüman olan insanları ezanla davet etmeyi" hedef edildiğini görüyoruz. (6:91) Onda, "kafadan uydurulan hikayelerin değil, o ana kadar cereyan eden olayların hakikatini anlattığını, bütün eşyayı açıklamasını" (12:11) okuyoruz. Bunun, esasında İslâm'da genel anlamda bütün üstün meziyetler ile kabiliyetlerin Kur'an'da mevcut olduğu; böylece Kur'an'dan başka hiçbir eserin onun kadar kıymetli olamayacağı şeklindeki kaide geliştirildi. Bu düşüncenin tesiriyle dini ilimler insanın düşüncesini ve fiiliyatını değersiz kılmaya, İlim ve teknikten üstün tutmaya çalışma gayretleri olmuştur. Mesela; Bediu'z-Zaman el-Hamadani'nin (ö. 007-1008) şöyle bir sözü var:

¹⁴ "Siyasetname" Kniga o pravlenii vezira XI stoletiya Nizam el-Mülka. M-L 1949, s 222.

¹⁵ Harun Raşid Halifenin önünde hristiyanın sorduğu soruya Ebu Hanife böyle cevap vermiş. Bu "cevaplar" Ebu Hanife'yi yüceltmek için bizim memleketimizde (S.S.C.B.) Ekim devrimine kadar çok yaygındı.

170 / Kur'an'ın Mahlûk Olmadığı

“Kur'an'ı incelemeye başla; daha sonra tefsire geç, böylece Allah sana yardımcı olacaktır. Bu yerde benim sana vermiş olduğum tavsiyem dışındaki kitaplara nazarını çevirme. Çünkü başka tarafa yönelmen vaktini öldürür. Çünkü Kur'an'da gösterilmeyen hiçbir azap korkunç değildir.”

Bu durum İslâmî ilimlerin kaynak yapıtlarında bulunmaktadır. “Kur'an, eğer tamamen şüpheler ifade etse de müslümanın ondaki hataları cezalandırma hakkı yoktur.” Bununla alakalı (Cikagoda 1946 ve 1947 yılları gün yüzüne çıkan) *Orta Çağda İslâm* adlı eserde zikredilen, Avusturyalı araştırmacı X. Gotşalk'ın zıt fikrini kabul etmemek elde değil. X. Gotşalk “İslâm çemberinde Kur'an'ı tenkid mümkün değil¹⁶,” şeklinde yazdı. Mısır'ın meşhur alim ve yazarlarından Taha Hüseyin (1889-1973) 1926 yılı eski Arab şiiri hakkındaki kitabında *Fi'ş-Şi'ri'l-Cahilî* Kur'an'ın gökten gönderilen Allah'ın ayan (bilgi)ları” şeklinde değil, Arab Muhammedin eseri şeklinde baktığını, ilmî kaynaklara dayanarak, İbrahim ve İsmail'in yaşadıklarına şüphe ettiğini söylediği anda, o dönemde İslâm desturunu muhafaza edenler onun eserlerine basım yasağı koydular, eserlerini yerden yere vurdu¹⁷. Taha Hüseyin'in bir hayli çekingen tavırla kaleme alınan rasyonalist eleştiri kitabı, dini yıkmayı hedefleyen “Dinsizliğin direklerinin biri” şeklinde tanıtıldı.

Taha Hüseyin, ilim ve edebiyat sahasında tarafları arasında en iyisi olarak kabul edilip, hak ettiği değeri alana kadar aradan bir hayli zaman geçti. 1914 yılında, O kendisinin değer verdiği saygı duyduğu sevgili şairi, Ebu'l-Alâ el-Maarri hakkında tez savundu. Bu, bütün Arab dünyasındaki ilk doktora tezidir¹⁸. 1973 yılı Ekim ayında ölmeden az önce Taha Hüseyin “insan haklarını koruduğu için Birleşmiş Milletler Teşkilatının (Unesco)” ödülüne sahip oldu. O, günümüzde Mısırlı bir biyografi yazarının dediği gibi, tüm hayatı boyunca XX. asırdaki (bulduğu zamanın) Doğu ile Batıda önceki dusturların büyük uyuşmazlıklarını dikkate alarak, onların bütün insanlık medeniyetinin bütününün parçaları olduğunu kendi tecrübesiyle kavramıştır. Yine onun ifadesiyle Taha Hüseyin, Doğu ile Batı medeniyetinin ebedî ihtilafı hakkındaki mitolojinin tamamen ortadan kalkmasına yardım etti.¹⁹”

Elbette, şu anki sosyal hayattaki değişikliklerin tesiriyle dini akidelerle örf ve âdetleri yeniden toplumun durumuna göre ele almak gerekir. Bununla beraber İslâmı siyasî hayatta kullanma teşebbüsüne girenlerin olduğunu

¹⁶ Wiener Zeitschrift Für die Kunde des Morgenlandes, Bol. 51, Heft. 4. Wien, 1952, s. 324.

¹⁷ T. Hüseyin'e yapılan saldırı hakkında Kraçkovski'nin “*T. Huseyn o doislamskoy poezii arabow i yego kritiki*” diyen eserinde ele alınmıştır. Bkz: “*Seçme Eserleri* (izbranniye goçinenii)” M-L, 1956. T.3 s. 189-222.

¹⁸ A. Luka, *T.Huseyn i evropeyskaya kultura-kulturi-DIALOG NARODOW MIRA*, Kultura Narodow Vostoka-Unesco, 1985. No: 3 s. 27”

¹⁹ Luka, “*T.Huseyn i Europeyskaya Kultura*” s. 37.

görmek mümkündür. Elbette ki bu manzara her defasında bulunduğu memleketin kesin tarihî yapısına bağlı olarak çok çeşitli durumlar arz eder.